

„Ellenállni a gonosznak”.

Tanulmányok a 70 éves Karsai László tiszteletére.

Szegedi Tudományegyetem Jelenkortörténeti Tanszék, Szeged, 2022. 383 oldal.

Azt hiszem nem tévedek nagyot, ha azt mondom, hogy jelenleg Karsai László a magyar holokauszt-kutatás doyenje, akinek munkássága megkerülhetetlen. Ez előtt az egyetemi oktatói tevékenységgel egybefűzött tudományos munkásság előtt tisztelegnek a kötet szerzői. Tomka Bélának az „Előszóban” megfogalmazott mélyreható gondolatai szerint: „A holokauszt beható ismereténél semmi nem véd jobban a kirekesztő eszmék ellen, semmi nem mutat rá jobban civilizáciánk törékenységére, s ezzel semmi nem ösztönözhet minket jobban arra, hogy tegyünk az erőszak megelőzése érdekében, kiálljunk a társadalmi tolerancia védelmében.” (7). Karsai László ennek szentelte kutatói és oktatói tevékenységét; valamint a közvélemény okítására szolgáló ismeretterjesztő, és a történéseket összefüggéseiben értelmező és magyarázó publicisztikáját.

A kötet öt részben szétosztó tanulmányai tulajdonképpen felölelik a teljes Horthy-korszakot, annak előzményeivel és a holokauszt utáni időszakokkal együtt. Az első rész szerzői a „Politikai fordulatok, radikális tendenciák” kérdéskörét taglalják. Harkai Ágnes (*Zsidó témájú cikkek az Ellenzék című kolozsvári napilapban az I. világháború idején*, 13–27) egy 1880 és 1944 között megjelenő, és az Erdélyrészi Függetlenségi Párt lapjaként számontartható erdélyi „*napilap politikai irányvonalának változását, jobbratolódását*” igyekszik röviden felvázolni, mintegy megerősítve azt az álláspontot miszerint „*a Horthy-korszak radikális-jobboldali-antiszemita sajtójának gyökereit az I. világháború alatt kell keresnünk*” (13). Meg sem lepődünk, hogy ebben az időszakban Prohászka neve sokszor megjelenik a lapban. A Sajti Enikő (*A Nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács tevékenysége, 1918 novembere*, 29–45) arról ír, hogy a délvidéki magyarok „*a szerb megszálló hadsereg fenyegető árnyékában*” hogyan képzeltek el „*a megszülető független Magyarország demokratikus átalakítását*” igazodva a „*budapesti Magyar Nemzeti Tanács céljaihoz*” (29). Ignác Károly már hatalmasat ugrik az időben („*A kormánypárt és a nyilasok között tehát nincs különbség...?*” *Választások és a szélsőjobboldal Kispesten és Pestszenterzsébeten 1939-ben*, 47–62) és arra világít rá, hogy a szélsőjobboldal előretörése már 1938-ban megtörtént. Az áttörést Endre László Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispáni megválasztása jelenti, 1938. január 12-én. Ez a folyamat az 1939. májusi országgyűlési választások eredményében is megmutatkozott. Ungváry Rudolf (*A veszélyben élő liberális demokrácia. A politikai visszacsatolások kilengései és az egyensúly időszakos felborulása*, 63–81) arra hívja fel a figyelmet, hogy a demokrácia ellenségei mindig belülről igyekeznek azt megdönteni, mert ennek lehetősége benne rejlik magában a demokráciában, és ennek – például a gazdaságiak mellett – kulturális, illetve szellemi okai (is) vannak.

A második részben a „Kirekesztők és befogadók” kerülnek górcső alá. Standeisky Éva (*Kassák és a másság*, 85–90) a vegyes (magyar–szlovák) házasságból született Kassák (1887–1967) életpályáján keresztül mutatja be azt, hogy a felnötté váló ember miképpen szakad el attól „*amire társadalmi származása, etnikai és vallási hovatartozása predesztinálta*”, és ez milyen megpróbáltatásokkal és konfliktusokkal jár együtt, míg az illető megtalálja/megvalósítja önmagát (85). Frank Tibor (*Bevándorláspolitika és antiszemitizmus az 1930-as évek Amerikájában*, 91–106) kitekint Magyarországról, sőt Európából is, és azt vizsgálja, hogy a megszorító törvényeket miképpen lehetett összeegyeztetni az üldözötteknek menedéket nyújtó hagyományos amerikai eszménnyel. Sajnos megállapítható, hogy az abban a korban alkalmazott „*kvótatörvények drámai erővel éreztették hatásukat*” mind a náci Németországból, mind pedig a Magyarországról menekülő, menekülni szándékozó zsidók sorsára, amit csak tetőzött „*az Amerikában ekkoriban*

növekvő félben lévő antiszemitizmus” (106). Nagy V. Rita (*A keresztény nemzet és ellenségei. Az antiszemitizmus teológiai indokai a parlamenti képviselők hozzászólásaiban (1938–1941)*, 107–127) a kirekesztés és az antiszemitizmus szolgálatába állított teológiai nyelvezet hasznosítását vizsgálja, mégpedig a világi politikai szereplőknél, akikről nem feltételezhető, hogy elmélyült teológiai felkészültséggel rendelkeztek volna. Ennek az ellentétpár (mi – ők; Isten által elvetett – új szövetségben kiválasztott nép) fogalmi rendszerben gondolkodó antijudaista keresztény diskurzusnak fontos elemei a zsidók (megkonstruált) tulajdonságai, amivel természetesen szembeállíthatóak „a keresztény nemzet jellemzői”. Paksy Zoltán (*Mindszenty József és a „zsidókérdés”, 129–145*) azt vizsgálja, hogy 1918–1919-ben Pehm József „fiatal zalaegerszegi plébános miként viszonyult az első világháború után Magyarországon folyamatosan jelen lévő antiszemita közéleti megnyilvánulásokhoz, és milyen nézeteket vallott a magyarországi zsidósággal kapcsolatban” (129). Ezen nézetei (közöny, a megértés teljes hiánya) a későbbiekben sem változtak. Gábor György (*A nyelv határai*, 147–160) a pápaválasztást és a megkoronázást követő felvonulást veszi górcső alá, amelynek keretében a menet elhaladt a római gettó mellett is, „amely fizikai elkülönítettségével is a societas christianából való kirekesztettségének jelét hordozta, mintha ezt a területet még jelképesen sem lett volna érdemes és méltó elfoglalni” (148–149). II. János Pál pápa volt az, aki a Vatikánból elment a Nagy Zsinagóghoz, ezt azonban a szerző a helyén kezeli, és feltárja mindazokat az ellentmondásokat (például „idősebb testvér”), amelyeket a látogatásnak, és főképpen az ennek kapcsán használt nyelvezetnek nem sikerült elfednie – túl erős a beidegződött hagyomány, ahogy azt a kitekintés a patrisztikus korra is tükrözi! Csak megfontolni lehet azt a gondolatot, miszerint „a történelem épp olyan felelősség, mint az azt elbeszélő nyelv. Mindkettő határait ideje volna végre örökre bevésni tudatos gondolatainkba s tudattalanunk legmélyére.” (160).

A harmadik rész tanulmányai „az intézményesített diszkriminációtól a „végső megoldásig” taglalják a magyar történelem egyik legtragikusabb időszakát. Harsányi László (*Volt-e kiút? Magyar zsidó színészek kiútkeresése, 1939–1944*, 163–176) a zsidótörvények által ellehetetlenített színészek életstratégiáit (menekülési kísérlet, intézményes segítségkérés, színházat helyettesítő pódiumok keresése) villantja fel. Tibori Szabó Zoltán (*Észak-erdélyi zsidók deportálása 1940–1942-ben*, 177–199) azokat a „kíméletlen kirekesztő” intézkedéseket és atrocitásokat (kiutasítások, deportálások, gyilkosságok) ismerteti, amelyeket a bécsi döntést követően az észak-erdélyi zsidóságnak el kellett szenvednie. Schweitzer Gábor („Az elmúlt év története – 5703”. *Grünvald Fülöp publikálatlan kézírata az 1942/1943-as esztendő zsidó vonatkozású világeseményeiről az IMIT Évkönyv számára*, 201–212) tanulmánya abba a kérdéskörbe iktatható, „hogyan ki, hol, mikor és mit tudhatott a holokausztról” (201)? Megállapítása szerint a kiadatlan „krónika szerzője felkavaró és igen pontos információkkal rendelkezett a náci, illetve náci befolyás alatt álló országokban élő zsidó lakosság túlnyomó többsége tragikus sorsának alakulásáról, valamint tragédiája mértékéről”. Szerinte „nem lehet kétséges, hogy amennyiben Grünvald Fülöphöz és zsidó sorstársaihoz eljutottak a holokauszt hírei, akkor a magyarországi kormányzati tényezőknek és katonai vezetőknek, amint azt Karsai László kutatásai is alátámasztják, már korábban is naprakész információkkal kellett rendelkezniük a 'végső megoldás' valós jelentéséről és végzetes kiteljesedéséről.” (212). Hajdu Tibor (*A vöröskeresztes otthontól a gettóig*, 213–216) gyakorlatilag a megmenekülése megrázó személyes élményeit osztja meg az olvasóval. Karády Viktor (*Áttérési mozgalom a budapesti zsidóságban 1945 előtt és után*, 217–232) szintén életstratégiákról ír, mégpedig a vallásváltás révén elképzelt megoldásról, amely nem más, mint a „társadalmi integrációs módozatot” követő asszimiláció (228). Gidó Attila (*Mit tudunk (eddig) az észak-erdélyi cigányok sorsáról (1940–1944)?*, 233–249) szélesíti a kérdéskört, és a vizsgálatot kiterjeszti az észak-erdélyi cigányságra. Rámutat a kutatások hiányos – mondhatni alig létező – voltára, minek következtében az ő ismertetése is törvényszerűen (csak) vázlatos.

Az „Auschwitz helyett Strasshoff: kényszermunkások Bécsben és környékén” című negyedik rész három tanulmánya azon magyar zsidók sorsát tárja fel, akik számára valami különös „véletlen” (a valóságban Hanns Blaschke bécsi polgármester munkaerőigénye) folytán a célállomás nem a megsemmisítő haláltábor, hanem a lassú és gyötrelmes halált jelentő kény-

szermunkatábor volt. Molnár Judit (*Véletlenek. 15 ezer főnyi „munkaerő-szállítmány” sorsa 1944 júniusában*, 253–262), Frojimovics Kinga (*Szegedi zsidók egy ausztriai lőszergyárban 1944/45-ben*, 263–271) és Kovács Éva (*„Normálisak lehetünk még egyáltalán?” Magyar zsidó kényszer munkások a bécsi Áltstenrat egészségügyi intézményeiben*, 273–293) ennek a történetnek egy-egy szeletét tárja fel. A szerzők összességében annak adnak hangot, hogy egy-egy – a hatóságok kényének-kedvének teljesen kiszolgáltatott – személy vagy család sorsa mennyire a kiszámíthatatlan véletleneken múltott!

Az ötödik rész egyes tanulmányai már a borzalmak utáni „túlélés és újrakezdés, szembenézés és emlékezet” fájó kérdéseit taglalják. Horváth Rita (*„A munkácsi pályaudvaron indulás előtt férjemmel együtt öngyilkosok lettünk”. Az öngyilkosság témája magyarországi holokausztúlélők egodokumentumaiban*, 297–307) a meglehetősen érzékeny és fájdalmas öngyilkosság témáját, illetve az általa felvetett (vallási, erkölcsi) értelmezési lehetőségeket igyekszik megérteni és megértetni. Álláspontja szerint *„a történelmi-társadalmi határhelyzetekben elkövetett öngyilkosságokhoz nem érdemes csupán egyszerű, egyértelmű jelként viszonyulni, hanem az értelmezéskor meg kell próbálni hosszabban gondolni az öngyilkosságokra a történés részeként, mint szoktunk, s nem rögtön valaminek a jeleként értelmezni őket”* (307). Vörös István Károly (*„...az addigi tulajdonos eltávozása folytán...”*. *A pécsi zsidók vagyonának sorsa a vészidőszak után*, 309–324) az elhurcolt pécsi zsidók javainak ered a nyomába, feltárva *„a meglehetősen összetett viszonyokat”* (322), amelybe akár az is beletartozott, hogy a holokausztot túlélő személy számára térítés fejében kínálták a töredékesen megmaradt javainak a visszaszerzését. Laczó Ferenc (*A bizonyítás szükségessége. A náci főbűnösök nürnbergi peréről*, 325–332) a háborús bűnösök perének mechanizmusát ismerteti, amely igyekezett szem előtt tartani a jogállamisági követelményeket, miközben máig megoldatlan kulcskérdéseket vetett fel: a hódító háború meghatározása, a népirtás fogalma alkalmazható-e politikai csoportok üldözésére, a saját állampolgárok ellen elkövetett emberiesség elleni bűncselekmények. Novák Attila (*„Az egész ország felszabadítása az imperializmus uralma alól...”*. *Magyar etnikai voks és izraeli pártpolitika a zsidó állam korai éveiben*, 333–348) azt vizsgálja, hogy az egységes izraeli nemzet kialakulásában/kialakításában mit is jelentett magyar/magyarországi származású zsidónak lenni, és mi volt a hozzájárulás az államalapításhoz? Pók Attila (*Egy konferencia arcai*, 349–358) az 1994-ben megrendezett *A Holocaust Magyarországon ötven év után* című konferenciát ismerteti, feltárva annak tudományos és politikai hátterét, illetve meghúzza a mérlegét. Hédi Fanni (*Rejtekhelyek feltérképezése. Az amszterdami Vrije Universiteit kutatási projektje és annak magyarországi vonatkozásai*, 359–375) egy meglehetősen egyedi kutatási projektről számol be, és pedig a *„nácik által megszállt európai országokban kivétel nélkül megfigyelhető 'rejtőzés jelenség' összehasonlító”* vizsgálatáról (359). Meglátása szerint *„a bujkálás-történetek hazai példái átlagosan 2–4 hónapot fednek le, és zömmel a fővárosra és környékére (ezen belül lakásokra) koncentrálódnak. A rejtőzés-kutatás Magyarországra vonatkozó fejezete azonban még jobbra feltáratlan. Minden eset egyedi térbeli feltételekkel és szociális kapcsolódási pontokkal rendelkezik”* (375).

A kötetet a szerzők rövid életrajza zárja (377–383). A tanulmányok által megjelenített gazdag ismeretanyag naprakész és átfogó jellege miatt ez a tanulmánykötet méltán tarthat igényt arra, hogy ott legyen mindenki könyvespolcán, aki a benne felvetett témák iránt érdeklődik vagy azok kutatásával foglalkozik.

Jakab Attila